

Private Research Institutes in Iran; Reviewing the Current Situation and Presenting Policy Suggestions

Elmira Janavi

Assistant Professor; Policy Evaluation and STI Monitoring Department, National Research Institute for Science Policy (NRISP), Tehran, Iran (Corresponding author).

e.djanavi2007@gmail.com

 0000-0003-2550-4021

Sajedeh Abdi

Deputy of Research and Technology Department, National Research Institute for Science Policy (NRISP), Tehran, Iran.

sjdx67@gmail.com

 0000-0001-5414-6070

Abstract

In Iran, in terms of organizational affiliation, various research institutions play a role in the national innovation system, and despite the increasing rate of formation of institutions, there are ambiguities surrounding their functions, which can be attributed to the obstacles and challenges of their progress. Considered in this research, while emphasizing the distinct and common features of research institutions, the status of private research institutions has been investigated and analyzed from various dimensions such as the status of establishment license, geographical and structural distribution, as well as the field of activity, etc. This research is a type of applied research that studies and examines private research institutes with a descriptive-analytical approach. The applied research tool consists of dimensions and evaluation indicators of these institutions. Considering the necessity of correct orientation of research institutions in the chain of wealth creation and influencing the country's economy, it seems that one of the most important actions is to define the organizational structure and subsequently the organization that supports the expected functions of these institutions.

Keywords: Private research institutes, Research centers, Challenges of research institutes, Research and development, Iran.

تحلیلی از وضعیت کارکردی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی در ایران و ارائه پیشنهادهای سیاستی

المیرا جنوی

استادیار گروه ارزیابی سیاست‌ها و پیش‌علم، فناوری و نوآوری، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

e.djanavi2007@gmail.com

0000-0003-2550-4021

ساجده عبدی

واحد معاونت پژوهشی و فناوری، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، تهران، ایران.

sjdx67@gmail.com

0000-0001-5414-6070

چکیده

در ایران مؤسسه‌های پژوهشی مختلفی به‌لحاظ وابستگی سازمانی، در نظام ملی نوآوری ایفای نقش می‌کنند که به‌رغم نرخ افزایشی شکل‌گیری مؤسسه‌ها، پیرامون کارکردهای آنها ابهام‌هایی وجود دارد که می‌توان بخش زیادی از آن را ناشی از موانع و چالش‌های پیشروی آنها قلمداد کرد. در این پژوهش، ضمن تأکید بر ویژگی‌های بارز و مشترک مؤسسه‌های پژوهشی، وضعیت مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی از ابعاد مختلف همچون وضعیت مجوز تأسیس، توزیع جغرافیایی و ساختاری و نیز حوزه فعالیت و غیره مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. این پژوهش از نوع پژوهش‌های کاربردی است که با رویکرد توصیفی - تحلیلی، به مطالعه و بررسی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی می‌پردازد. ابزار پژوهش کاربردی متشکل از ابعاد و شاخص‌های ارزیابی این مؤسسه‌ها است. با توجه به ضرورت جهت‌گیری صحیح مؤسسه‌های پژوهشی در زنجیره خلق ثروت و تأثیرگذاری بر اقتصاد کشور، به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین اقدام‌ها، تعریف ساختار سازمانی و متعاقباً تشکیلاتی است که پشتیبان کارکردهای مورد انتظار از این مؤسسه‌ها باشد.

کلیدواژه‌ها: مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی، مراکز تحقیقاتی، چالش‌های مؤسسه‌های پژوهشی، تحقیق و توسعه.

شاپای الکترونیک: ۶۵۵X-۲۵۸۸ / پژوهش‌کنده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی فرهنگی

CC BY 4.0

10.22034/SCS.2023.398554.1446

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه راهبرد اجتماعی فرهنگی نمی‌باشد.

مقدمه و بیان مسئله

رسیدن به موفقیت و کسب امتیازهای رقابتی در سبقت‌جویی تنگاتنگ بین کشورها برای رسیدن به توسعه همه‌جانبه بر بستر اقتصاد دانش‌بنیان، مستلزم توسعه علمی و فعالیت‌های پژوهشی کشورهاست. مراکز و مؤسسه‌های پژوهشی به‌عنوان یکی از اجزای نظام ملی نوآوری و از ارکان نظام پژوهش در هر کشور به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه هستند که نقش واسط بین دانشگاه، صنعت و دولت را ایفا کرده و بدون تمرکز و مدیریت کارآمد بر این مؤسسه‌ها، نظام پژوهشی موفق و توسعه‌یافته دور از ذهن خواهد بود.

مؤسسه‌های پژوهشی از طریق کشف، خلق، به‌کارگیری و انتشار دانش به‌دنبال توسعه نوآوری و بهبود عملکرد اقتصادی کشورها هستند. ساختار، کارکرد و عملکرد آنها در کشورهای مختلف متفاوت بوده و فعالیت‌های آنها بر اساس مأموریت و نوع آنها فرق می‌کند، از این‌رو توجه به این مؤسسه‌ها و طراحی سازوکارها و نظام‌های خاص جهت مرتفع ساختن چالش‌های پیش روی آنها و متعاقباً حداکثرسازی بهره‌وری آنها از جمله اولویت‌های سیاسی مهم دولت‌ها محسوب می‌شود (OECD, 2011؛ نقل در نصری، ۱۴۰۱).

در ایران تحقیقات علمی از سال‌های دور مطرح بوده است. از زمان تأسیس دارالفنون در ایران آموزش نوین شکل گرفت و متعاقب آن اولین دانشگاه تأسیس شد که عمدتاً محل آموزش بوده و پژوهش در آنجایی نداشته است. ایجاد مراکز پژوهشی به‌دلیل بروز پاره‌ای معضلات در جامعه از جمله بروز بیمارهای واگیردار، شکل گرفت (خیاطیان و سلامی، ۱۳۹۱) و ضرورت تأسیس مؤسسه‌ای علمی که بتواند در زمینه این بیماری‌ها فعالیت داشته و قادر به تولید برخی از واکسن‌ها باشد، احساس شد. انستیتو پاستور ایران اولین مؤسسه پژوهشی است که در سال ۱۲۹۹ تأسیس شد. این مؤسسه؛ مؤسسه‌ای تحقیقاتی، تولیدی و آموزشی است که با هدف تأمین بهداشت و سلامت جامعه ایجاد شده است فعالیت آن به‌لحاظ کمی و کیفی همچنان در حال گسترش است (UNCTAD, 2005). پس از آن در راستای رفع نیازها، مؤسسه‌های دیگری تأسیس شدند از جمله مؤسسه تحقیقات دامپروزی در سال ۱۳۱۲، انستیتو تحقیقات توتون تیرتاش در سال ۱۳۱۶، سه مؤسسه پژوهشی در حوزه کشاورزی و پزشکی در فاصله سال‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۳۳، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا در سال ۱۳۳۴، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، باستان‌شناسی و

روان‌شناسی در فاصله سال‌های ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۹، پژوهشگاه صنعت نفت در سال ۱۳۲۷ و مؤسسه ژئوفیزیک در سال ۱۳۳۶. در این میان اولین مؤسسه‌ای که به صورت خصوصی از شورای گسترش آموزش عالی مجوز دریافت کرده است، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات علوم اسلامی به ریاست مرحوم آیت‌الله عباسعلی عمید زنجانی است (خیاطیان و سلامی، ۱۳۹۱).

امروزه روند رو به رشد پژوهش‌های علمی موجب افزایش کارکردها و نیازمندی‌های مراکز تحقیقاتی و ایجاد رقابت بین آنها شده است، به نحوی که روند شکل‌گیری مؤسسه‌های پژوهشی در ایران طی دو دهه اخیر رو به رشد بوده که نشان‌دهنده توجه دولت به نقش این مؤسسه‌ها در توسعه نوآوری و ایجاد ارزش اقتصادی از طریق آن است. مطابق با دسته‌بندی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری که مؤسسه‌های پژوهشی را به چهار دسته بخش خصوصی، وابسته به دستگاه اجرایی، وابسته به نهادهای عمومی غیردولتی و وزارتی - ستادی تقسیم کرده است، طبق آخرین آمار تا زمان انجام این تحقیق، به ترتیب ۶۴، ۱۷، ۱۰ و ۹ درصد مؤسسه‌های پژوهشی را تشکیل می‌دهند (دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی، ۱۴۰۰).

به‌رغم نرخ افزایشی شکل‌گیری مؤسسه‌های پژوهشی در ایران، کارکردهای مورد انتظار از آنها به‌طور کامل محقق نشده است که می‌توان بخش زیادی از آن را ناشی از موانع و چالش‌های پیشروی آنها قلمداد کرد؛ لذا ضروری است ابعاد مختلف ایجاد، توسعه و تحول مراکز پژوهشی مورد بررسی قرار گیرد. خیاطیان و سلامی (۱۳۹۱) مسائل نظام پژوهشی کشور را به‌صورت یک پیوستار متقاطع عینی - ذهنی و خرد - کلان شناسایی می‌کنند که در جدول ۱ آمده است.

جدول (۱): مسائل و چالش‌های مؤسسه‌های پژوهشی

مشکلات مربوط به قوانین و مقررات در بخش تحقیقات کشور	کلان	سطح عینی
مشکلات مربوط به ساختار و تشکیلات تحقیقات در کشور مسائل و مشکلات مربوط به اطلاع‌رسانی تحقیقات کشور		
مسائل و مشکلات مربوط به مدیریت و نیروی انسانی مسائل مربوط به بهره‌برداری از منابع پژوهشی	خرد	
مسائل پژوهشی مربوط به فرهنگ عمومی مشکلات زبان‌شناختی در بخش پژوهش مشکلات آموزش در بخش تحقیقات	کلان	سطح ذهنی

مسائل و مشکلات سیاسی و راهبردی تحقیقات		
<p>مسائل اخلاقی در بخش تحقیقات به‌طور کلی تنگناهای مؤسسه‌های تحقیقاتی را می‌توان به دو بخش کلی طبقه‌بندی کرد: الف) مشکلات غیربنیادی و درون سازمانی شامل: کمبود امکانات و نیروی انسانی متخصص نارسایی ارتباطات و اطلاع‌رسانی و نبودن ارتباط منظم و منطقی بین واحدهای پژوهشی و مراکز برنامه‌ریزی، نارسایی در ارتباطات بین مراکز پژوهشی با صنایع و دانشگاه‌ها فقدان سیستم منظم اشاعه و انتشار و انتقال نتایج پژوهشی مشکلات اداری و مالی</p>	خرد	
<p>مسائل و موانع ارتباطی مراکز با سایر بخش‌ها مسائل مربوط به نقش و جایگاه در توسعه و تحقیق و محقق در جامعه نارسایی نظام تحقیقاتی کشور نبود سازماندهی و تشکیلات منسجم به‌منظور هماهنگی واحدهای مختلف تحقیقاتی</p>		بنیادی و برون‌سازمانی

به‌منظور رفع چالش‌های پیش‌رو، ضروری است مراکز پژوهشی فعالیت خود را در زمینه مدیریت عملیات بهبود دهند و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، که متولی آموزش عالی و پژوهش است، باید برای ارزیابی، توسعه و ارتقای این مجموعه‌ها اهتمام جدی داشته باشد. این امر ابعاد و ارکان مختلفی را دربرمی‌گیرد که صدور یا لغو مجوز تأسیس، اعتباربخشی و ارزیابی عملکرد از آن جمله‌اند. نظر به اهمیت نقش مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی با اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی و سیاست خصوصی سازی دولت، که به تبع آن بیش از نیمی از مؤسسه‌های پژوهشی را گونه خصوصی تشکیل می‌دهند و به همین تناسب نقش به‌سزایی را در ارتقای سطح پژوهش کشور را ایفا می‌کنند، در این تحقیق ضمن تأکید بر ویژگی‌های بارز و مشترک مؤسسه‌های پژوهشی، به این مسئله می‌پردازیم که وضعیت کارکردی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی از ابعاد مختلف همچون وضعیت مجوز تأسیس، توزیع جغرافیایی و ساختاری و نیز حوزه فعالیت و غیره چگونه است و ضمن بررسی و تحلیل این موضوع، در راستای رفع چالش‌های موجود پیشنهادهای سیاستی ارائه می‌شود.

۱. هدف و سؤال‌های پژوهش

۱-۱. هدف پژوهش

هدف اصلی پژوهش، تحلیل کارکردی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی در ایران و ارائه پیشنهادهای سیاستی در راستای رفع چالش‌های موجود است.

۲-۱. سؤال‌های پژوهش

- ۱- انواع مجوزهای اعطا شده به مؤسسه‌ها را بر حسب نوع و تعداد چگونه است؟
- ۲- وضعیت مؤسسه‌ها به لحاظ پراکندگی جغرافیایی چگونه است؟
- ۳- انواع ساختار سازمانی مؤسسه‌های موجود کدامند؟
- ۴- مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی ایران در کدام حوزه‌های اصلی فعالیت دارند؟
- ۵- ساختار مدیریتی مؤسسه‌های مذکور چگونه است؟
- ۶- آیا فعالیت‌های مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی با مأموریت و وظایف آنها همسو است؟
- ۷- سهم مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی بر حسب نوع فعالیت پژوهشی چگونه است؟
- ۸- وضعیت مؤسسه‌ها بر اساس موجودیت و روزآمدی چگونه است؟

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. پیشینه داخلی

پژوهش یزدی صمدی و اشکان (۱۳۸۸) با هدف ارزیابی مؤسسه‌ها و مراکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی جمهوری اسلامی ایران از نظر طرح‌های پژوهشی، آثار علمی، اختراع‌ها و اکتشاف‌ها بوده است. شاخص‌های کمی ارزیابی در پرسش‌نامه مذکور شامل: (۱) اعضای هیئت علمی پژوهشی، (۲) نیروی پشتیبانی، خدماتی و اداری، (۳) آثار علمی، (۴) طرح‌های پژوهشی اجرا شده و در دست اجرا، (۵) اختراع‌ها، اکتشاف‌ها و نوآوری‌ها، (۶) ایستگاه‌های تحقیقاتی تابع مؤسسه یا مرکز تحقیقات، (۷) تجهیزات سخت‌افزاری مهم در مرکز رایانه‌ای، (۸) نرم‌افزارهای تخصصی مهم در مرکز رایانه‌ای، (۹) اطلاعات مربوط به فضای کالبدی موجود، (۱۰) وسایل و تجهیزات فنی و آزمایشگاه‌های مهم قابل استفاده، (۱۱) وضعیت کتابخانه‌ای، (۱۲) میزان همکاری با مؤسسه‌های آموزش عالی دولتی و غیردولتی، (۱۳) اعتبارات جاری، پژوهشی و عمرانی، بوده است که جایگاه هر کدام از مؤسسه‌ها مورد بررسی را بر مبنای این شاخص‌ها تجزیه و تحلیل می‌کنند.

«خودارزیابی مؤسسه‌های پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری» عنوان پژوهشی است که توسط رحمانی و سلطانی (۱۳۸۸) با اعتقاد بر اینکه یکی از شاخص‌های مهم ارزیابی وضعیت پژوهشی، خودارزیابی واحدهای پژوهشی فعال موجود در کشور است، انجام شد. شاخص‌های ارزیابی مؤسسه‌های ملی پژوهشی که توسط دفتر برنامه‌ریزی امور پژوهشی تهیه شده به ۵ شاخص اصلی و ۱۳ زیرشاخص تقسیم می‌شوند که با توجه به برداشت‌های مؤسسه‌ها و نظرهایی که نسبت به خود داشته‌اند و تفاوت مؤسسه‌ها نسبت به یکدیگر مقرر گردید که هر یک از مؤسسه‌های شاخص‌های لازم برای ارزیابی خود را به دفتر امور پژوهشی وزارتخانه ارسال نمایند تا کمیت‌های لازم برای هر شاخص بررسی شده و به صورت مدون و یکپارچه جهت خودارزیابی و ارزیابی بیرونی در راستای ارتقاء مؤسسه‌های ملی پژوهشی ارائه شود.

خیاطیان و سلامی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «تبیین موانع استفاده بهینه از ظرفیت مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی در ایران» با بهره‌گیری از ادبیات موضوع و مصاحبه با خبرگان، نشان دادند که این مؤسسه‌ها نتوانسته‌اند به جایگاه واقعی خود در کشور دست یابند. عدم شفافیت قانونی برای حمایت از مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی، اجرایی نشدن کامل معافیت‌های مالیاتی و بیمه‌ای و دیون‌سالاری و عدم انعطاف سیستم مدیریتی دستگاه‌های متقاضی در واگذاری پژوهش، از نتایج این تحقیق در مهم‌ترین موانع استفاده بهینه از ظرفیت مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی در ایران شناسایی شده است.

کاظمی، باقری و نصری نصرآبادی (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان «ارزیابی عملکرد مراکز تحقیقاتی با استفاده از رویکرد مدل تعالی سازمانی؛ مطالعه موردی مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور»، پنج حوزه رهبری، راهبرد، کارکنان، شراکت و منابع و همچنین فرایندها از جنبه توانمندسازهای مدل EFQM با ۵ معیار رهبری، راهبرد، کارکنان، شراکت‌ها و منابع و فرایندها در این مرکز مورد بررسی قرار گرفت. نتایج بررسی در هر یک از این ابعاد نشان داد که مرکز در حوزه رهبری در وضعیتی مطلوب‌تر و در حوزه شراکت‌ها و منابع در وضعیتی ضعیف‌تر قرار دارد.

همچنین هدف پژوهش رضایی و زمانی (۱۳۹۶)، ارزیابی درونی گروه‌های پژوهشی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی است. این پژوهش، مطالعه‌ای توصیفی از نوع ارزشیابی بوده است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که بین وضعیت موجود و مطلوب اهداف مؤسسه تفاوت معنا داری وجود دارد. همچنین برای ارزیابی عوامل درون داد مؤلفه‌های منابع مالی و تجهیزات؛ عوامل فرایند مؤلفه‌های

مدیریت گروه، فعالیت‌های برون‌گروهی و کارکردهای گروه و عوامل برون‌داد مؤلفه‌های بازده آموزشی، محصولات پژوهشی، خدمات اجتماعی و فعالیت‌های اجرایی، که کیفیت هر یک از عوامل در سطح نسبتاً مطلوب قرار دارد.

نخعی کهن و معینی (۱۳۹۷) در پژوهش «تحلیل نیازمندی‌های سامانه پشتیبان تصمیم‌هوشمند با استفاده از مدل فرایند غیرخطی تکراری بهبودیافته برای کمک به ارزیابی عملکرد مؤسسه‌های پژوهشی» معتقدند از آنجاکه ارزیابی عملکرد یک مسئله نیمه‌ساخت‌یافته است؛ بنابراین یک سامانه پشتیبان تصمیم‌هوشمند می‌تواند با فراهم کردن دانش و مدل‌های مناسب ارزیابی، به تصمیم‌گیرندگان وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و همچنین مدیران مؤسسه‌های پژوهشی در ارزیابی بهتر عملکرد کمک کند. مدل فرایند غیرخطی تکراری مدلی مناسب برای تحلیل نیازمندی‌های یک سامانه اطلاعاتی است؛ اما ارزیابی ریسک در آن در نظر گرفته نشده است. در این پژوهش، برای تحلیل نیازمندی‌ها و ارزیابی ریسک‌های یک سامانه جدید، مدل فرایند غیرخطی تکراری بهبودیافته پیشنهاد شده است.

ساجدی، نایبی و گنجی (۱۳۹۹) در پژوهشی به‌منظور ارزیابی عملکرد پژوهشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و با بهره‌گیری از روش کارت امتیازی متوازن بهبودیافته و روش دیماتل و معادلات ساختاری، مدلی تلفیقی از چهار منظر دستاوردها، مالی، فرایندهای داخلی و منابع انسانی ارائه کرده‌اند.

۲-۲. پیشینه خارجی

شاپر و همکاران^۱ (۲۰۱۲) با ارزیابی عملکرد پژوهشی یک مؤسسه تحقیقاتی پزشکی مستقل دریافت کرد روش ارزیابی عملکرد استفاده شده، ابزاری منصفانه و شفاف برای پرداخت بودجه داخلی ارائه می‌دهد. همچنین ابزاری قدرتمند برای ارزیابی پیشرفت مؤسسه در جهت دستیابی به اهداف راهبردها آن است و بنابراین یک محرک کلیدی برای تعالی تحقیقات است. این روش ارزیابی با استفاده از هشت شاخص برای ارزیابی عملکرد تحقیق در سه دسته کلی توسعه یافت: ایجاد دانش؛ ورودی‌های تحقیق و نتایج تجاری، بالینی و بهداشت عمومی. رویکرد ارزیابی برای ارائه یک ارزیابی متعادل در سراسر تحقیقات آزمایشگاهی، بالینی و بهداشت عمومی طراحی شده است.

1. Schapper & et al.

گیبسن و دایم^۱ (۲۰۱۶) نظام اندازه‌گیری برای ارزیابی عملکرد مرکز تحقیقات علوم و مهندسی را مورد مطالعه قرار دادند. این تحقیق با بررسی خروجی‌ها از منظری متعادل و معرفی یک مدل تصمیم‌گیری سلسله‌مراتبی که از معیارهای کمی و کیفی برای یک مطالعه جامع استفاده می‌کند، به پرکردن این شکاف‌ها می‌پردازد. نتیجه پیشنهادی این تحقیق یک سیستم امتیازدهی سنجش عملکرد است که می‌تواند برای مراکز تحقیقاتی متمرکز بر علم و مهندسی استفاده شود. این روش با استفاده از مدل NSF IUCRC نشان داده شده است.

«الگوی ارزیابی پژوهش برای سازمان محلی پژوهش‌کننده ملی» در پژوهشی توسط یون^۲ (۲۰۱۷) بررسی شد و ملاک ارزیابی پژوهش برای این سازمان، تعیین نقش و عملکرد مؤسسه برای اهداف تأسیس و ایجاد یک برنامه بهبود معرفی گردید. در این پژوهش یک مدل ارزیابی تحقیقاتی و نتایج تجزیه و تحلیل ۲۵ مؤسسه ملی تحقیقاتی در وزارت علوم و ارتباطات^۳ کره جنوبی مورد بحث و بررسی قرار گرفت و از روش فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی فازی (AHP) استفاده شد. نتایج تحلیل مدل ارزیابی پژوهش نشان داد که ارزیابی تحقیق باید بر اساس ارزش افزوده و ترتیب اولویت برای توسعه ارزیابی پژوهش و بهبود کارایی انجام شود. این مدل ارزیابی تحقیق باید به یک مدل ارزیابی تحقیق برای اتصال محلی یا برای اتصال غیرمحلی طبقه‌بندی شود. همچنین ارتباطات داخلی و خارجی باید به‌عنوان یک آیتم ارزیابی تحقیق منعکس شود.

واتامانیک و همکاران^۴ (۲۰۲۱) ارزیابی نهادهای پایه و توسعه اقتصادی در کشورهای اروپای مرکزی و شرقی پساکمونستی را مورد پژوهش قرار دادند. به‌منظور تجزیه و تحلیل تأثیر کیفیت نهادها بر توسعه اقتصادی در کشورهای پسائوسوسیالیستی، نویسندگان پنج گروه اساسی از نهادها را مشخص می‌کند: دارایی، قدرت، رقابت، نوآوری‌ها و ارزش‌ها. تعدادی از شاخص‌های جمع‌آوری شده یا محاسبه شده توسط سازمان‌های بین‌المللی مانند بانک جهانی، شفافیت بین‌الملل و بنیاد هریتیج، برای توصیف و تعیین کمیت تأثیر این مؤسسه‌ها استفاده شده‌اند. علاوه بر این، شاخص‌های گفته شده برای ساخت و محاسبه شاخص‌های ترکیبی برای هریک از پنج گروه اصلی مؤسسه‌ها و همچنین برای تعمیم یک شاخص نهادی

1. Gibson & Daim

2. Yoon

3. Ministry of Science and ICT (MSIT)

4. Baramanok & et al.

یکپارچه استفاده شده اند. تأثیر نهادهای قدرتی، نوآوری و رقابتی قابل توجه است چرا که شاخص‌های ترکیبی برای این گروه از مؤسسه‌ها تأیید شده است. بررسی مطالعه‌های انجام شده به خصوص در داخل کشور حاکی از آن است که وضعیت مؤسسه‌های پژوهشی غیردولتی در ایران که مجوز فعالیت خود را از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دریافت می‌کنند تاکنون مورد نظارت و ارزیابی دقیق قرار نگرفته است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است.

۳. چهارچوب مفهومی

کشور ایران بر اساس سند چشم‌انداز بیست‌ساله و برنامه‌های بلندمدت خود، در نظر دارد تا طی دو دهه آینده به تدریج به اقتصاد مبتنی بر دانش دست یابد. در نقشه جامع علمی کشور نیز دستیابی ایران به جایگاه معتبر منطقه‌ای در حوزه علم و فناوری بسیار مورد توجه واقع شده است؛ بنابراین در محور کسب توانایی و مهارت، ضروری است در حوزه مدیریت عملکرد مراکز پژوهشی تلاش شود. مراکز پژوهشی توسعه‌یافته زمینه‌ساز توسعه علمی و به تبع آن توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور بوده و بنیان‌های پژوهشی قوی و ساختارمند مستلزم سیاست‌گذاری کارآمد توسعه مراکز پژوهشی با توجه به کارکردها، مأموریت‌ها و ظرفیت‌های آنها است.

۳-۱. پژوهش و توسعه

مطابق با تعریف دستنامه فراسکاتی^۱ «پژوهش و توسعه»، کاری خلاقانه و نظام‌مند است که برای شناخت جهان خلقت، افزودن به مجموعه دانش بشر یا استفاده از دانش موجود برای ابداع کاربردهای جدید یا حل مسائل کاربردی انجام می‌شود» (OECD, 2015). فعالیتی «پژوهش و توسعه» شمرده می‌شود که دارای معیارهای زیر باشد (OECD, 2015):

الف) پژوهش و توسعه فعالیتی «تازه» است؛ یعنی هدف آن دستیابی به یافته‌ها و دانش جدید (و نه لزوماً محصولات یا فرایندهای جدید یا بهبود یافته) است.

ب) پژوهش و توسعه فعالیتی «خلاقانه» است؛ یعنی مبتنی بر ایده‌ها یا فرضیه‌های مبتکرانه است. به عبارت دیگر، پاسخ ارائه شده برای مسئله، برای کسانی که با بدنه اصلی دانش عمومی آن حوزه آشنا هستند، از قبل آشکار و بدیهی نیست. شاخص خلاقیت، همچنین پژوهش و توسعه را از فعالیت‌های معمول یا تغییرهای معمول در

محصولات یا فرایندها متمایز می‌کند. شرط لازم برای وجود خلاقیت در فعالیت‌های پژوهش و توسعه مشارکت حداقل یک پژوهشگر در انجام آن فعالیت است.

ج) پژوهش و توسعه فعالیتی است که در آن «عدم قطعیت» وجود دارد؛ یعنی در ابتدای انجام آن نمی‌توان به‌طور دقیق تعیین کرد که آیا به اهداف خود خواهد رسید یا خیر؟ هزینه‌ها یا زمان مورد نیاز برای دستیابی به نتایج مورد انتظار چقدر است؟ یا چه نوع دستاوردهایی از آن حاصل خواهد شد؟

د) پژوهش و توسعه فعالیتی «نظام‌مند» است؛ یعنی فعالیتی است طرح‌ریزی شده که با اهداف معین اجرا و برای انجام آن منابعی صرف می‌شود. ثبت سوابق فرایندها و دستاوردها و منابع تأمین مالی در یک فعالیت نظام‌مند، ضروری است.

ه) پژوهش و توسعه «قابلیت تکثیر/ انتقال» دارد. از آنجا که هدف «پژوهش و توسعه» افزودن به ذخیره دانش بشری است، نتایج آن نباید صرفاً به شکل دانش ضمنی (تنها در ذهن پژوهشگران) باقی بماند. بدیهی است شیوه تدوین و انتشار نتایج «پژوهش و توسعه» در بخش‌های مختلف مانند مؤسسه‌های پژوهشی با نگاه‌ها متفاوت است.

۲-۳. واحد پژوهشی

واحدی است که با مجوز رسمی شورای گسترش آموزش عالی که با وابستگی‌های مختلف اعم از دولتی و غیردولتی و به‌صورت یکی از اشکال گروه، مرکز، پژوهشکده، مؤسسه و پژوهشگاه به‌منظور انجام پژوهش‌های بنیادی، توسعه‌ای و کاربردی ایجاد می‌شود.

۳-۳. ساختار سازمانی واحدهای پژوهشی

کمیته آمار بخشی علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۴)، واحدهای پژوهشی را به‌لحاظ ساختار سازمانی، به‌ترتیب در یکی از اشکال «گروه»، «مرکز»، «پژوهشکده»، «مؤسسه» و «پژوهشگاه» تعریف کرده است:

- پژوهشگاه: مؤسسه‌ای آموزش عالی که با مجوز رسمی شورای گسترش آموزش عالی ایجاد و حداقل از سه پژوهشکده تشکیل شده است.
- پژوهشکده: مؤسسه‌ای آموزش عالی که با مجوز رسمی شورای گسترش آموزش عالی ایجاد و حداقل از سه گروه پژوهشی تشکیل شده است و به‌صورت مستقل یا وابسته به یک مؤسسه آموزش عالی فعالیت می‌کند.

- مؤسسه پژوهشی: مؤسسه‌ای آموزش عالی که با مجوز رسمی شورای گسترش آموزش عالی با تأکید بر پژوهش به تولید، توزیع، ترویج و انتشار دانش می‌پردازد و حداقل از شش گروه پژوهشی (دو پژوهشکده) تشکیل شده است.
- مرکز پژوهشی: مؤسسه‌ای آموزش عالی که با مجوز رسمی شورای گسترش آموزش عالی، با تأکید بر پژوهش، به تولید، توزیع، ترویج و انتشار دانش می‌پردازد و از نظر ساختار تشکیلاتی کوچک‌تر از پژوهشکده است.
- گروه پژوهشی: بنیادی ترین واحد مؤسسه آموزش عالی است که با مجوز رسمی شورای گسترش آموزش عالی با تأکید بر پژوهش به تولید، توزیع و انتشار دانش در یک حوزه تخصصی می‌پردازد.

۴. روش پژوهش

این پژوهش از نوع پژوهش‌های کاربردی است که با رویکرد توصیفی - تحلیلی انجام شده است. جامعه پژوهش مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی هستند که مجوز اصولی یا قطعی از وزارت عتف را دریافت کرده‌اند، که تا زمان انجام پژوهش و طبق آخرین اطلاعات دریافتی و به‌روز شده از دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تا پایان سال ۱۴۰۰، تعداد ۱۵۱ مؤسسه پژوهشی خصوصی تأسیس شده‌اند که جهت بررسی وضعیت وجودی آنها، اطلاعات عمومی این مؤسسه‌ها از طریق دفتر مذکور تهیه شد. جهت گردآوری اطلاعات لازم برای بررسی وضعیت فعالیت این مؤسسه‌ها، کاربرگی متشکل از ابعاد و شاخص‌های ارزیابی با نظر دست‌اندرکاران وزارت عتف و متخصصان این حوزه تهیه و به این مؤسسات ارسال شد. کاربرگ‌های تکمیل شده به همراه مستندهای مربوط به هر کدام از ابعاد و شاخص‌ها گردآوری و بررسی شدند. در برخی موارد همچون تاریخ‌های أخذ مجوزهای اصولی و قطعی، اطلاعات به‌روز شده وزارت عتف مبنای عمل قرار گرفت و در برخی شاخص‌ها همچون «همسویی فعالیت‌ها با مأموریت‌ها»، نوع فعالیت‌ها، سنجش عملکردها و بررسی برون‌دادهای مختلف طبق مستندات ارسالی یا اطلاعات موجود در وبگاه‌ها مورد ارزیابی قرار گرفتند. ابعاد و شاخص‌های مورد بررسی عبارت‌اند از: تعداد مؤسسه‌ها بر حسب نوع مجوز قطعی و اصولی، پراکندگی جغرافیایی، ساختار سازمانی، حوزه اصلی فعالیت، ساختارهای مدیریتی،

چگونگی همسویی فعالیت‌ها با مأموریت‌ها، نوع فعالیت پژوهشی، پذیرش دانشجو و فراوانی دانشجو در مؤسسه، برخورداری از وبگاه.

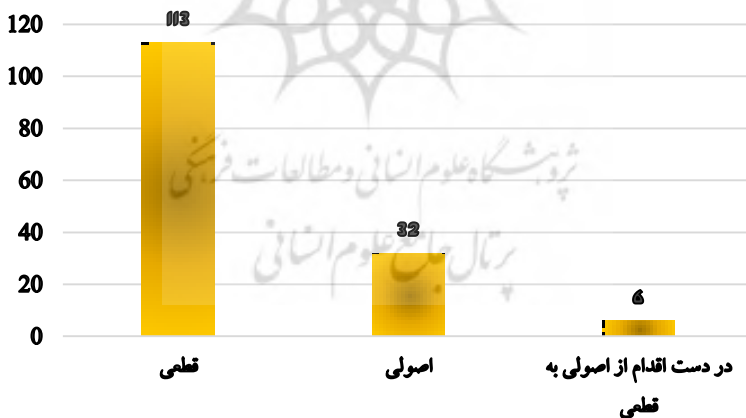
لازم به ذکر است، پژوهشگران در بسیاری موارد طی تماس‌های تلفنی مکرر و تعامل با رئیس مؤسسه، اقدام به تکمیل اطلاعات و مستندها کردند. باین حال علی‌رغم پیگیری‌های بسیار، از ۱۵۱ مؤسسه تنها ۶۶ مؤسسه به درخواست ارسالی جهت تکمیل کاربرگ و ارائه مستندات پاسخ دادند. بنابراین در شاخص‌هایی همچون ساختار مدیریتی، نوع فعالیت پژوهشی، برخورداری از وبگاه، پذیرش دانشجو و فراوانی دانشجویی اطلاعات ۶۶ مؤسسه پژوهشی بررسی شدند.

۵. یافته‌های پژوهش

۵-۱. انواع مجوزهای اعطا شده به مؤسسه‌ها بر حسب نوع و تعداد

چگونه است؟

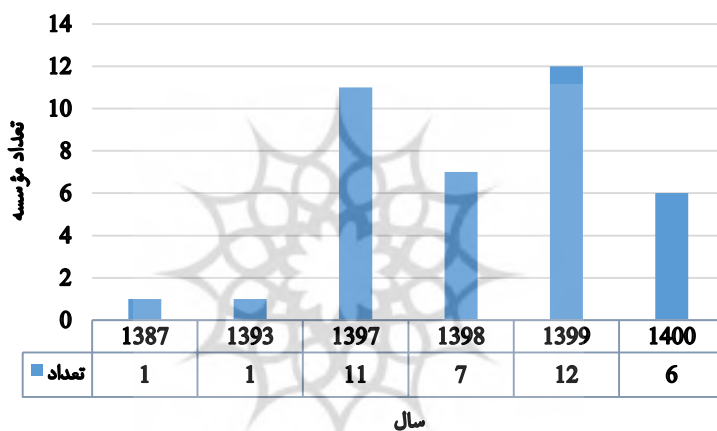
بر اساس نمودار ۱ از بین ۱۵۱ مؤسسه پژوهشی خصوصی، ۱۱۳ مؤسسه (۷۵ درصد) موفق به کسب مجوز قطعی و ۳۲ مؤسسه (۲۱ درصد) در حال حاضر دارای مجوز اصولی هستند و مجوز قطعی ۶ مؤسسه (۴ درصد) نیز در حال اقدام از اصولی به قطعی بود.

نمودار (۱): توزیع ۱۵۱ مؤسسه پژوهشی خصوصی به تفکیک مجوز اصولی و قطعی

۵-۱-۱. تعداد مجوزهای اصولی برای تأسیس مؤسسه‌ها (بر حسب سال)

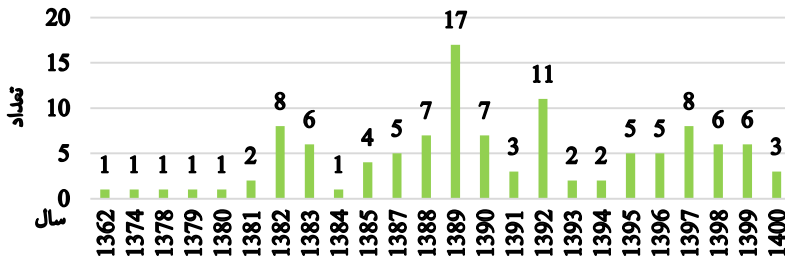
همان‌طور که پیشتر اشاره شد، در میان مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی مورد مطالعه در فاصله سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۰ در مجموع تعداد ۳۸ مؤسسه موفق به کسب مجوز اصولی جهت تأسیس شده‌اند که از این تعداد ۶ مؤسسه در حال اقدام جهت اخذ مجوز قطعی هستند. بر اساس نمودار ۲، سهم مؤسسه‌هایی که در سال ۱۳۹۹ و ۱۳۹۷ با مجوز اصولی تأسیس شده‌اند، نسبت به سایر سال‌ها بیشتر و به ترتیب ۳۱ درصد و ۲۹ درصد این دست از مؤسسه‌ها است. پس از آن، سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۴۰۰ به ترتیب با ۱۸ درصد و ۱۶ درصد، بیشترین میزان سهم اخذ مجوز اصولی برای مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی را دارا هستند.

نمودار (۲): توزیع مجوزهای اصولی برای تأسیس مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی (بر حسب سال)

۵-۱-۲. تعداد مجوزهای قطعی برای تأسیس مؤسسه‌ها (بر حسب سال)

بر اساس نمودار ۳، سهم مؤسسه‌هایی که در سال ۱۳۸۹ با مجوز قطعی تأسیس شده‌اند، نسبت به سایر سال‌ها بیشتر و ۱۵ درصد است. پس از آن، سال ۱۳۹۲ با ۱۱ مؤسسه (۱۰ درصد) بیشترین میزان سهم اخذ مجوز قطعی برای مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی را داراست.

نمودار (۳): توزیع مجوزهای قطعی برای تأسیس مؤسسه‌های پژوهشی غیردولتی (بر حسب سال)

بنابراین می‌توان گفت روند شکل‌گیری مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی طی دو دهه اخیر روبه‌رشد بوده است که نشان‌دهنده توجه دولت به نقش این مؤسسات در توسعه نوآوری و ایجاد ارزش اقتصادی از طریق آن است.

۲-۵. وضعیت پراکندگی جغرافیایی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی چگونه است؟

نمودار (۴): توزیع جغرافیایی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی به تفکیک استانی

نمودار ۴ پراکندگی جغرافیایی مؤسسه‌ها را در کشور نشان می‌دهد. نکته حائز اهمیت در این نمودار آن است که اولاً، ۱۵ استان کشور شامل: آذربایجان غربی، اردبیل، بوشهر، چهارمحال بختیاری، خراسان جنوبی، سمنان، سیستان و بلوچستان، کردستان،

کرمانشاه، گیلان، لرستان، مرکزی، هرمزگان، همدان و یزد، هیچ سهمی از مؤسسه پژوهشی خصوصی ندارند. ثانیاً، اینکه تجمع مؤسسه‌ها در شهر تهران بسیار زیاد (۷۳ درصد) و اختلاف آن با سایر استان‌ها کاملاً مشهود است (مجموعاً ۲۷ درصد).

همچنین در نقشه ۱، میزان تراکم مؤسسه‌ها در استان تهران، نسبت به سایر استان‌ها کاملاً مشهود است. این موضوع از پررنگ‌ترین به کم‌رنگ‌ترین استان‌ها قابل مشاهده است. استان‌های بی‌رنگ فاقد هرگونه مؤسسه خصوصی می‌باشد. نکته حائز اهمیت این است که اغلب مؤسسه‌های پژوهشی در مرکز استان‌ها واقع شده‌اند و فقط ۵ مورد از آنها در خارج از مرکز استان در شهرهای کهک، بوستان‌آباد، کاشان (۲ مؤسسه) و محمودآباد مشغول به فعالیت هستند.

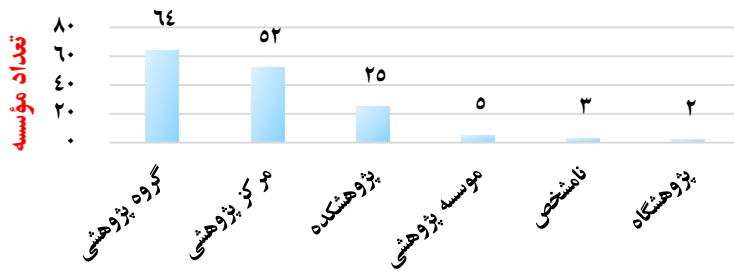

نقشه (۱): پراکندگی جغرافیایی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی

۵-۳. انواع ساختار سازمانی مؤسسه‌های موجود کدامند؟

توزیع مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی به تفکیک ساختار سازمانی مطابق نمودار ۵ نشان داده شده است.

نمودار (۵): توزیع مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی به تفکیک ساختار سازمانی

«گروه پژوهشی» و «مرکز پژوهشی» با ۶۴ فراوانی (۴۲ درصد) و ۵۲ مؤسسه (۳۵ درصد) بالاترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند و در این میان ساختار پژوهشگاه نیز با ۱ درصد، کمترین سهم در بین ساختارهای مؤسسه‌ها را داراست.

۴-۵. مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی ایران در کدام حوزه‌های اصلی فعالیت دارند؟

توزیع مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی به تفکیک حوزه اصلی فعالیت در نمودار ۶ نشان داده شده است.

نمودار (۶): توزیع مؤسسه‌ها به تفکیک حوزه اصلی فعالیت

همچنان که ملاحظه می‌شود طبق نمودار ۶، حوزه‌های «علوم انسانی» و «علوم مهندسی» به ترتیب با ۶۹ مؤسسه (۴۴ درصد) و ۴۵ مؤسسه (۳۰ درصد) بیشترین سهم را دارا هستند. در این میان حوزه علوم کشاورزی نیز با ۲ درصد، کمترین سهم مؤسسه‌ها را داراست.

۵-۵. ساختار مدیریتی مؤسسه‌های خصوصی چگونه است؟

ساختار مدیریتی برخی مؤسسه‌ها با بررسی اسناد و مدارک مرتبط مورد بررسی قرار گرفت و وضعیت ساختار سازمانی مؤسسه‌های دیگر با بررسی وبگاه و در بسیاری موارد با اظهارات تلفنی مشخص شد که در جداول ۲ قابل مشاهده است. نتایج حاکی از آن است که قریب به اکثریت این مؤسسه‌های پژوهشی به صورت «شرکت خصوصی» با ساختار «هیئت مدیره‌ای/ مدیر عاملی» اداره می‌شوند و درصد کمی ساختار هیئت رئیسه‌ای و هیئت امنایی دارند.

جدول (۲): ساختار مدیریتی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی

ردیف	ساختار مدیریتی	تعداد	درصد
۱	هیئت مدیره	۲۵	۷۷
۲	هیئت رئیسه	۴	۱۳
۳	هیئت امنایی	۲	۱۰

۵-۶. آیا فعالیت‌های مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی با مأموریت و وظایف آنها همسو است؟

مطابق با آیین‌نامه صدور مجوز تأسیس و فعالیت این دست از واحدهای پژوهشی (مصوب ۱۳۹۰/۰۶/۱۹)، اهداف و مأموریت‌هایی برای آنها مدنظر است که مطابق آن مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی موظف به تنظیم و تسلیم اساسنامه واحد پژوهشی به وزارت عتف و دریافت تأییدیه آن می‌باشند. مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی بر اساس اهدافی که در این اساسنامه قید می‌شود، برنامه‌ها و اهداف (کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت) خود را تنظیم و در جهت تبیین اهداف تعیین شده فعالیت می‌کنند.

به‌منظور تعیین میزان همسویی فعالیت‌ها با مأموریت و وظایف مطابق با اساسنامه مؤسسه‌ها، به بررسی اسناد و مدارک ارائه شده اعم از برنامه‌های راهبردی، مستندات ارائه شده در ابعاد مختلف مالی، برون‌دادها، فرایندهای مدیریتی و غیره اقدام شد. از آنجاکه تنها ۱۵ مؤسسه پژوهشی مستندهای مربوطه را ارسال کرده‌اند، بررسی نحوه فعالیت سایر مؤسسه‌ها علی‌رغم بررسی وبگاه آنها به‌دلیلی فقدان اطلاعات کافی، قابل پیگیری و ارزیابی نبود؛ لذا مستندات ۱۵ مؤسسه با رویکرد میزان همسویی مأموریت و فعالیت‌های پژوهشی آنها مورد بررسی قرار گرفت که در نهایت عملکرد ۱۲ مؤسسه پژوهشی بر مبنای اساسنامه و در جهت مأموریت‌ها

تشخیص داده شد.

۵-۷. سهم مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی بر حسب نوع فعالیت پژوهشی چگونه است؟

نوع فعالیت پژوهشی، مبحثی است که دامنه فعالیت مؤسسه‌های پژوهشی را مشخص می‌سازد.

بر اساس جدول ۳، بیشترین سهم نوع فعالیت پژوهشی متعلق به نوع «بنیادی/ توسعه‌ای/ کاربردی» به‌صورت همزمان است. بعد از آن بیشترین گرایش فعالیت پژوهشی مربوط به نوع کاربردی است. همچنین کمترین سهم نوع فعالیت پژوهشی متعلق به نوع «بنیادی» و «توسعه‌ای» است. گفتنی است در این میان مؤسسه‌هایی وجود دارند که علاوه‌بر نوع اول، دارای ساختارهای چندگانه کاربردی/ توسعه‌ای، بنیادی/ توسعه‌ای و بنیادی/ کاربردی هستند که در جدول به‌طور جداگانه نشان داده شده‌اند. همچنین نوع فعالیت ۵ مؤسسه نیز علی‌رغم بررسی‌های متعدد مشخص نشد.

جدول (۳): توزیع مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی به تفکیک نوع فعالیت

نوع فعالیت پژوهشی	کاربردی	کاربردی/ توسعه‌ای	بنیادی/ کاربردی	بنیادی/ توسعه‌ای	بنیادی	توسعه‌ای	نامشخص	جمع
تعداد	۲۴	۱۷	۷	۵	۲	۳	۱	۶۶

۵-۸. وضعیت مؤسسه‌ها بر اساس موجودیت و روزآمدی چگونه است؟

در این سؤال، شاخص‌هایی که بیانگر موجودیت و پویایی مؤسسه‌ها هستند انتخاب شده و در سه بخش برخورداری از وبگاه، پذیرش دانشجوی و فراوانی دانشجو، وضعیت مؤسسه‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد.

۵-۸-۱. وضعیت مؤسسه‌ها بر حسب برخورداری از وبگاه

وجود وبگاه روزآمد در ازای اطلاعات دقیق و جامع است. بر اساس جدول ۴ از بین ۶۶ مؤسسه خصوصی که کاربرگ‌های ارسالی را تکمیل کردند، ۴۷ مورد دارای وبگاه

هستند که ۷۱ درصد از کل مؤسسه‌ها را پوشش می‌دهد و ۲۰ درصد از آنها وبگاه‌های ندارند. گفتنی است ۶ مؤسسه، نیز درباره وبگاه، اظهار نظر نکرده‌اند.

جدول (۴): چگونگی توزیع مؤسسه‌های خصوصی بر حسب وبگاه

وبگاه	دارد	ندارد	نامشخص	جمع
تعداد	۴۷	۱۳	۶	۶۶

۵-۸-۲. تعداد مؤسسه‌ها بر حسب پذیرش دانشجو

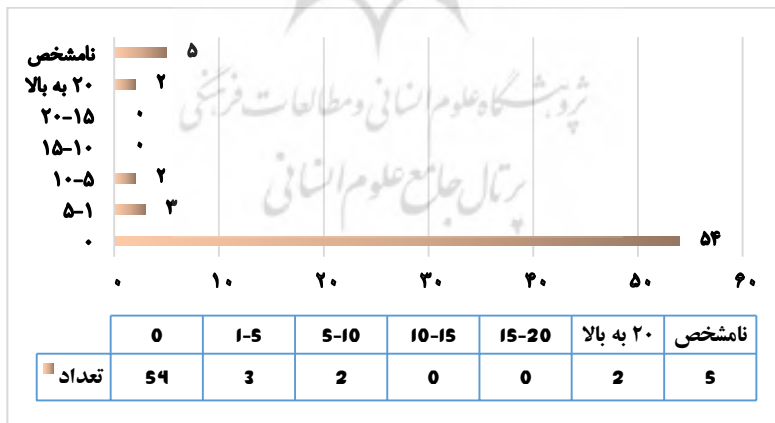
بر اساس آمار به‌دست‌آمده، ۵۴ مؤسسه، پذیرش دانشجو را در دستور کار نداشته‌اند و تنها ۸ مورد از آنها دانشجو می‌پذیرند (جدول ۵).

جدول (۵): چگونگی توزیع مؤسسه‌ها غیردولتی بر حسب دانشجو

پذیرش دانشجو	ندارد	دارد	نامشخص	جمع
تعداد	۵۴	۸	۴	۶۶

۵-۸-۳. فراوانی دانشجو در مؤسسه‌ها

بر اساس نمودار ۷، سهم دو مؤسسه در پذیرش دانشجو، بیش از ۲۰ نفر است و ۵ مؤسسه نیز تعداد دانشجویی قابل ملاحظه‌ای طی سه سال مورد بررسی نداشته‌اند.

نمودار (۷): فراوانی دانشجو در مؤسسه‌ها

نتیجه‌گیری

پیداست که پژوهش یکی از بنیان‌های مهم توسعه علمی هر کشوری به‌شمار می‌رود. به‌طوری‌که هر کشوری از بنیان‌های پژوهشی نظام یافته‌تر و قوی‌تری برخوردار باشد، از توسعه علمی بالاتری برخوردار خواهد شد. طبیعی است که مراکز و مؤسسه‌های پژوهشی بستر و فرصت انجام و پیشبرد نظام‌یافته و رشد یابنده پژوهش را فراهم می‌سازند. از این‌رو گسترش و توسعه مراکز و مؤسسه‌های پژوهشی در کشور می‌تواند زمینه‌ساز توسعه علمی و اقتصادی و اجتماعی گردد. هدف اصلی از ایجاد این مراکز تحقیق و توسعه با هدف ارتقا قابلیت‌ها و ظرفیت‌های فناورانه کشور می‌باشد.

در راستای توسعه کارآمد و نافع مراکز تحقیق و توسعه در کشور، ضروری است وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به‌عنوان متولی امر پس از صدور مجوز تأسیس و فعالیت، مؤسسه‌ها را به انجام مأموریت‌ها و ارائه گزارش‌های منظم از عملکردشان مکلف نماید. در فرایند این بررسی شواهد نشان داد که عدم پاسخ تعداد زیادی از مؤسسه‌های خصوصی به دلیل عدم اعتماد به درخواست‌های مکرر و نیز نداشتن فعالیت پژوهشی است؛ به‌نحوی‌که این مؤسسات از زمان اخذ موافقت اصولی تا زمان انجام این مطالعه نتوانسته‌اند به‌طور جدی برای فعالیت‌های پژوهشی اقدام کنند. در این راستا تکلیف به تنظیم و تدوین چهارچوب آیین‌نامه‌ها و شیوه‌نامه‌های داخلی در هر یک از مؤسسه‌ها از سوی مراکز ذیربط از جمله مرکز نظارت، ارزیابی و تضمین کیفیت وزارت عتف می‌تواند کلیدی در جهت رسیدن به نقطه مطلوب آنها باشد. همچنین با توجه به ضرورت جهت‌گیری صحیح مؤسسه‌های پژوهشی در زنجیره خلق ثروت و تأثیرگذاری بر اقتصاد کشور، به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین اقدام‌ها، تعریف ساختار سازمانی و متعاقباً تشکیلاتی است که پشتیبان کارکردهای مورد انتظار از این مؤسسات باشد.

نظر به عدم پاسخ ۵۶ درصد از مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی به کاربرد ارسالی و نتایج بررسی‌های پیش‌گفته نشان‌دهنده عدم فعالیت این تعداد از مؤسسه‌ها است و به‌عبارت‌بتر می‌توان ادعان کرد که این تعداد مؤسسه‌های جانی در کالبد ندارند و رعایت شرایط دقیق‌تر برای نحوه صدور مجوز فعالیت مؤسسه‌ها پژوهشی ضروری به نظر می‌رسد.

همان‌طور که ملاحظه شد، مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی از لحاظ توزیع جغرافیایی و حوزه فعالیت از تناسب لازم برخوردار نیستند. نکته حائز اهمیت در

مورد این مؤسسه‌ها، تجمع آنها در استان تهران و به‌ویژه شهر تهران است که با اختلاف بسیاری ظرفیت‌ها و توانمندی‌های سایر استان‌ها نادیده گرفته شده است که این مسئله جذب بودجه و کمک‌های مالی را در این استان متمرکز کرده و سایر استان‌ها از این امکان محروم هستند. این مهم در پژوهشی که توسط مؤسسه پژوهشی عرش کاووش با عنوان «آمایش مؤسسه‌های پژوهشی کشور» در سال ۱۳۹۲ انجام شده است، نیز مورد تأکید قرار گرفته است. همچنین میزان پراکندگی مؤسسه‌های غیردولتی در حوزه «علوم انسانی و اجتماعی» و «علوم مهندسی و فناوری» با اختلاف بیشتر از سایر حوزه‌هاست؛ بنابراین شایسته است تا ایجاد توازن جغرافیایی در ارائه مجوزهای فعالیت و راه‌اندازی واحدهای پژوهشی توسط معاونت پژوهشی وزارت و به‌کارگیری ظرفیت‌ها و قوای علمی متخصصان سراسر کشور و متعادل‌سازی و پوشش همه‌جانبه حوزه فعالیت‌های علمی مؤسسه‌های پژوهشی غیردولتی مدنظر قرار گیرد.

درخصوص ساختار مدیریتی مؤسسه‌ها می‌توان گفت تنها ساختار مدیریتی ۳۱ مؤسسه پژوهشی ضمن بررسی مستندات، اطلاعات و بگانه و تماس تلفنی قابل دریافت بوده است؛ لذا نتایج بررسی‌های انجام شده در این گزارش حاکی از آن است که قریب به اکثریت این مؤسسه‌های پژوهشی به‌صورت هیئت مدیره‌ای اداره می‌شوند و پس از آن به‌ترتیب ساختار هیئت رئیسه و هیئت امنایی سایر ساختارهای مورد نظر را تشکیل می‌دهند. می‌توان گفت، ساختار و تشکیلات مدیریتی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی از بدو تأسیس همانند یک شرکت خصوصی با ساختار هیئت مدیره‌ای / مدیرعاملی بنا نهاده می‌شود درحالی‌که به نظر می‌رسد برای این‌گونه از مؤسسه‌ها که دارای مجوز فعالیت از وزارت هستند نیز باید ساختاری مناسب و مشابه مؤسسه‌ها پژوهشی دولتی طراحی شود. نکته دیگری که اشاره شد، اینست که ۲۳ درصد از مؤسسه‌ها نوع ساختار مدیریتی خود را هیئت امنایی و هیئت رئیسه‌ای معرفی کرده‌اند، درحالی‌که بر اساس اساسنامه انواع مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی (گروه، مرکز، پژوهشکده، مؤسسه و پژوهشگاه) هیئت مؤسس در بالاترین رکن مؤسسه قرار دارد که دارای وظایف مهم و کلان مؤسسه است، بنابراین این مؤسسه‌ها باید از ذکر واژه هیئت امناء اجتناب کنند؛ زیرا ساختارهای هیئت امنایی مربوط به مؤسسه‌های پژوهشی دولتی با وابستگی سازمانی است.

نتایج نشان داد که فقط عملکرد تعداد اندکی از مؤسسه‌های مورد بررسی هم‌سو با مأموریت‌ها و وظایف مندرج در اساسنامه آنها است. تدوین سازوکارهای مدیریتی و

نظارتی مستقیم و مستمر وزارت عتف (معاونت پژوهشی و مرکز هیئت امناء) بر روند پیاده‌سازی و اجرای برنامه‌ها و فعالیت مؤسسه‌ها مطابق با مأموریت‌ها و وظایف مندرج در اساسنامه‌شان و ملزم کردن مؤسسه‌ها به پاسخگویی می‌تواند بر نحوه فعالیت و ارتقا عملکرد مؤسسات مؤثر واقع شود.

نتایج بررسی نشان داد به‌لحاظ ساختاری «مرکز پژوهشی» و «گروه پژوهشی» به ترتیب بالاترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند. این در حالی است که نیمی از مؤسسه‌هایی که به‌عبارتی نقش فعال نداشته و به‌عبارتی عملکرد قابل‌توجهی ندارند، دارای ساختار «گروه پژوهشی» بوده‌اند.

حوزه فعالیت مؤسسه‌های پژوهشی که مجوز فعالیت از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری دریافت کرده‌اند موضوع دیگری است که بایستی مورد توجه معاونت پژوهشی وزارت عتف باشد. حوزه فعالیت مؤسسه‌ها غالباً علوم انسانی و علوم مهندسی و فناوری است که مطابق با یافته‌ها این دو مورد از اختلاف زیادی هم برخوردار است. در بین مؤسسه‌های فعال، پذیرش دانشجو در ۸۲ درصد مؤسسه‌ها وجود ندارد ولی، ۱۸ درصد از مؤسسه‌ها پذیرای دانشجو هستند و دو مؤسسه بالای ۲۰ دانشجو دارند. این درحالی‌است که بر اساس اساسنامه مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی، این مؤسسه‌ها مجاز به ارائه دوره‌های آموزشی بلندمدت با اعطای مدرک تحصیلی نیستند. از طرفی به‌زعم بسیاری از مدیران مؤسسه‌های مورد بررسی، برای انجام امور محوله و مأموریت‌ها به دانشجو و پژوهشگر نیاز است و برخورداری از دانشجو به‌دلیل انگیزه‌های زیادی که دارد نشاط را به سیستم تزریق می‌نماید.

درنهایت یافته‌ها نشان داد ۷۱ درصد از مؤسسه‌ها از وبگاه برخوردار بودند و سایر مؤسسه‌ها از آن بی‌بهره‌اند. از آنجا که یکی از اهداف تأسیس و فعالیت مؤسسه‌ها خصوصی، استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی برای ارتقای سطح علمی کشور است، ضرورت اجرای تمهیدها و زیرساخت‌های اساسی جزء لاینفک هر مؤسسه‌ای محسوب می‌شود. ناگفته نماند صرف وجود وبگاه برای مؤسسه دلیل بر کفایت آن نیست. کیفیت وبگاه یک ساختار چندبُعدی است که شامل کیفیت نظام، کیفیت اطلاعات و کیفیت خدمات می‌باشد (Gao & Li, 2019).

پیشنهاد‌های سیاستی

نظر به یافته‌های پژوهش، در راستای رفع چالش‌های موجود پیشنهاد‌های زیر ارائه می‌شود:

- با توجه به عدم پاسخ نیمی از مؤسسه‌ها، حوزه معاونت پژوهشی وزارت عتف برای تعیین تکلیف (ادامه فعالیت یا منحل شدن) مؤسسه‌های پژوهشی غیرفعال یا ضعیف اقدام کرده و در رعایت شرایط دقیق‌تر برای نحوه صدور مجوز فعالیت مؤسسه‌ها پژوهشی اهتمام شود.
- با عنایت به ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل موجود در سرتاسر کشور پهناور ایران و توانمندی‌های نهفته در سایر استان‌ها، پیشنهاد می‌شود به‌منظور اجتناب از مرکزگرایی، سیاست توسعه مؤسسه‌های پژوهشی کشور با توجه به همه ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سرزمینی در پیش گرفته شود و بسترهای لازم برای ارائه مجوزهای فعالیت و راه‌اندازی واحدهای پژوهشی از برنامه‌های پیش‌روی معاونت پژوهشی وزارت عتف باشد تا با برنامه‌های راهبردی و کارآمد بتوان از قوای علمی متخصصان و نخبگان سرتاسر کشور در جهت ارتقای جایگاه علم، فناوری و نوآوری بهره برد. از آنجاکه توزیع مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی کشور نه تنها به‌لحاظ جغرافیایی بلکه به‌لحاظ حوزه فعالیت نیز گواهی بر وجود و اثربخشی چنین سیاستی نیست؛ لذا ضروری است در سال‌های آتی، این مهم در تصمیم‌ها و سیاست‌های ایجاد و گسترش مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی نیز مدنظر قرار گیرد و با ارائه مجوز به سایر حوزه‌ها نسبت به متعادل‌سازی و پوشش همه‌جانبه حوزه‌های علمی همت شود.
- بررسی ساختار مدیریتی مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی حاکی از آن است که اکثر مؤسسه‌ها به‌صورت شرکت خصوصی با ساختار هیئت مدیره‌ای / هیئت رئیسه‌ای اداره می‌شوند؛ لذا بازنگری اساسنامه و آیین‌نامه تأسیس، نوع ساختار، تشکیلات مدیریتی و نحوه شکل‌گیری این‌گونه مؤسسه‌ها در دستور کار قرار گیرد.
- نظر به سهم بالای ساختارها «گروه پژوهشی» در میان مؤسسات غیرفعال، پیشنهاد می‌شود رصد و پایش فعالیت این دست از واحدهای پژوهشی به‌صورت دقیق و مستمر و ارائه گزارش عملکرد به ایشان در دستور کار معاونت پژوهشی وزارت عتف قرار گیرد تا زمینه‌های توسعه و ارتقاء آنها را فراهم کنند.
- سازوکار جذب دانشجوی تحصیلات تکمیلی و پژوهشگر در مؤسسه‌های پژوهشی بسیار چالش‌برانگیز و مبهم است؛ لذا به سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان امر، پیشنهاد می‌شود تا سازوکارهای مدیریتی و نظارتی برای جذب دانشجو در این مؤسسه‌ها به‌طور جدی مجدداً بررسی، تنظیم و پیاده‌سازی شود.
- زیرساخت‌های فیزیکی اعم از فضای واحدهای پژوهشی، کیفیت وبگاه، پهنای باند

اینترنت، مواد و تجهیزات و غیره لازمه ارتقای سطح علمی است؛ بنابراین به مسئولین و دست‌اندرکاران ارزیابی عملکرد مؤسسه‌های پژوهشی پیشنهاد می‌شود از نظارت بر کیفیت و عملکرد آنها غافل نشوند.

• برای سهولت دسترسی به اطلاعات صحیح این گونه مؤسسه‌ها برای فرایند نظارت و ارزیابی لازم است تا مرکز نظارت، ارزیابی و تضمین کیفیت ساز و کار مناسبی برای ثبت سالیانه اطلاعات مؤسسه‌ها در سامانه آموزش عالی (ساعا) و ملزم نمودن مؤسسه‌ها برای ثبت اطلاعات کامل به‌طور مستمر و منظم تدوین کند.

فهرست منابع

- خیاطیان، محمدصادق و سلامی، سیدرضا (۱۳۹۱). تبیین موانع استفاده بهینه از ظرفیت مؤسسه‌های پژوهشی خصوصی در ایران. *بهبود مدیریت*، ۶(۴)، ۵۷-۷۵.
- دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی، وزارت علوم تحقیقات و فناوری (۱۴۰۰). دسترسی در: https://rppc.msrt.ir/fa/download/category/445_B2n.ir/u34532
- رحمانی، مژده (۱۳۸۳). ارزیابی عملکرد مؤسسه‌های پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری سال ۱۳۸۳. *رهیافت*، ۱۶(۳۸)، ۵۱-۵۷.
- رحمانی، مژده و سلطانی، بهزاد (۱۳۸۴). خودارزیابی مؤسسه‌های پژوهشی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. *رهیافت*، ۱۵(۳۵)، ۸۳-۹۳.
- رضایی، ندا و زمانی، اصغر (۱۳۹۶). ارزیابی درونی گروه‌های پژوهشی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی. *نامه آموزش عالی*، ۱۰(۴۰)، ۱۲۵-۱۶۵.
- ساجدی‌نژاد، آرمان؛ حسن نایبی، عرفان و گنجی، احمد (۱۳۹۹). مدل تلفیقی کارت امتیازی متوازن بهبودیافته و روش دیماتل برای ارزیابی عملکرد پژوهشگاه‌ها و مراکز پژوهشی. *رهیافت*، ۳۰(۷۸)، ۱۹-۳۶.
- کاظمی، حمید؛ باقری، فرنوش و نصری نصرآبادی، شهره (۱۳۹۵). ارزیابی عملکرد مراکز تحقیقاتی با استفاده از رویکرد مدل تعالی سازمانی؛ مطالعه موردی مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور. *سیاست علم و فناوری*، ۹(۳)، ۷۷-۹۳.
- مؤسسه پژوهشی عرش کاوش (۱۳۹۲). *آمایش مؤسسه‌های پژوهشی کشور*. طرح پژوهشی، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.

- نخعی کهن، مهدی و معینی، علی (۱۳۹۷). تحلیل نیازمندی‌های سامانه پشتیبان تصمیم هوشمند با استفاده از مدل فرایند غیرخطی تکراری بهبودیافته برای کمک به ارزیابی عملکرد مؤسسه‌های پژوهشی. *مدیریت اطلاعات*، ۴(۱)، ۱۲۱-۱۵۵.
- نصری، شهره (۱۴۰۱). بررسی چالش‌های مؤسسه‌های پژوهشی دولتی در ایران با نگاهی تاریخی به شرایط نهادی توسعه آنها: یک مطالعه پدیدارشناسانه. *بهبود مدیریت*، ۱۶(۳)، ۳۳-۵۹.
- یزدی صمدی، بهمن و اشکان، سیدمحمد (۱۳۸۸). ارزیابی مؤسسات و مراکز تحقیقاتی کشاورزی و منابع طبیعی جمهوری اسلامی ایران از نظر طرح‌های پژوهشی، آثار علمی، اختراعات و اکتشافات. *به‌نژادی نهال و بذر*، ۲۵(۳)، ۴۸۵-۵۰۴.
- Gao W. & Li X. (2019). Building presence in an online shopping website: the role of website quality, *Behaviour & Information Technology*, 38(1), 28-41. DOI: 10.1080/0144929X.2018.1509127
- Gibson, E. & Daim, T. U. (2016, September). *A measurement system for science and engineering research center performance evaluation*. In 2016 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET) (pp. 2782-2792). IEEE
- OECD (2011). *Public Research Institutions: Mapping Sector Trends*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264119505-en>.
- OECD (2015). *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264239012-en>.
- Schapper, C. C.; Dwyer, T.; Tregear, G. W.; Aitken, M. & Clay, M. A. (2012). Research performance evaluation: the experience of an independent medical research institute. *Australian Health Review*, 36(2), 218-223.
- UNCTAD (2005). *Science, Technology and Innovation Policy Review: The Islamic Republic of Iran*, United Nations Conference on Trade and Development.
- Yoon, D. (2017). The Research Evaluation Model for the Local Organization of the National Research Institute. *Academy of Strategic Management Journal*, 16(3), 1-15.
- Вагманюк, О. Островерх, П. & Саловський, О. (2021). Basic institutions and economic development in central-and eastern-european post-communist countries. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 5(40), 524-534.

References

- Arash Kavosh Research Institute (2012). Research institutions of the country. Research project; National Research Institute for Science Policy.
- Kazemi, H. K.; Bagheri, F. & Nasri Nasrabadi, S. (2016). Evaluating the Performance of Research Centers by organizational Excellence Model Approach; Case Study: National Research Institute for Science Policy. *Journal of Science and Technology Policy*, 9(4), 77-93. (In Persian)
- Khayyatian, M. S. & Salami, S. R. (2012). Representation of the Barriers to Optimal Use of Private Research Institutes. *Journal of Improvement Management*, 6(4), 57-75. (In Persian)
- Nakhaie Kohan, M. & Moeini, A. (2018). Requirements analysis of an intelligent decision support system using an improved iterative non-linear process model to help performance evaluation of the research institutes. *Iranian Journal of Information Management*, 4(1), 121-155. (In Persian)
- Nasri, S. (2022). Investigating the challenges of government research institutions in Iran with a historical perspective on the institutional conditions of their development: A phenomenological study. *Journal of Improvement Management*, 16(3), 33-59. (In Persian)
- Planning and Policy Research Affairs Office, Ministry of Science, Research and Technology (2021). available at: B2n.ir/u34532 (In Persian)
- Rahmani, Majdeh (2013). Evaluation of the performance of research institutes of the Ministry of Science, Research and Technology - 2013. *Rehiyaft*, 16 (38): 51-57. (In Persian)
- Rahmani, Majdeh; Soltani, Behzad (2005). Self-evaluation of research institutions affiliated to the Ministry of Science, Research and Technology. approach; 15 (35): 83-93. (In Persian)
- Rezaee, N., & Zamani, A. (2018). Internal Evaluation of Research Groups in the Institute for Research & Planning in Higher Education (IRPHE). *Higher Education Letter*, 10(40), 125-165. (In Persian)
- Sajedinejad, A.; Hassannayebi, E. & Ganji, A. (2020). Performance Evaluation Model for Research Institutes Using an Improved Balanced Scorecard and DEMATEL Technique. *Rahyaft*, 30(2), 19-36. (In Persian)
- Yazdi Samadi, Bahman; Ashkan, Seyyed Mohammad (2008). Evaluation of agricultural and natural resources research institutions and centers of the Islamic Republic of Iran in terms of research projects, scientific works, inventions and discoveries. according to the variety of seedlings and seeds; 25 (3): 485-504. (In Persian)